

พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคมไทยในศตวรรษที่ 21 Buddhadhamma with the Development of Thai Society in the 21st Century

แม่ชีจำเรียง กำเหนิดโทน

Jumrieng Kamnerdthon

อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาบาลีสันสกฤตและพุทธศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ศาลายา
Instructor, Pali-Sanskrit and Buddhist Studies Program,
Faculty of Humanities, Mahamakut Buddhist University
Jumreang.kam@mbu.ac.th

แม่ชีจำเนียร แสงสิน, ดร.

Chamnian Saegsin

อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาบาลีสันสกฤตและพุทธศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ศาลายา
Instructor, Pali-Sanskrit and Buddhist Studies Program,
Faculty of Humanities, Mahamakut Buddhist University

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง “พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคมไทยในศตวรรษที่ 21” ที่ได้จากการศึกษาสังเคราะห์หลักพุทธธรรม วรรณกรรมไทย และงานวิจัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะศึกษาว่าพุทธธรรมมีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมไทยหรือไม่อย่างไร กล่าวถึงวิถีชีวิตคนในสังคมไทยในศตวรรษที่ 21 มีการเปลี่ยนแปลง ที่รวดเร็วและสลับซับซ้อนมากกว่าอดีต ส่งผลให้คนในสังคมมีค่านิยมทางวัตถุ มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ให้กับตนเอง เกิดการเอารัดเอาเปรียบกัน ขาดการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ทำให้เกิดภาวะขาดสมดุลทั้งทางจิตใจและวัตถุ เป็นที่ยอมรับว่าการสร้างคนเริ่มจากการพัฒนาจิตใจเป็นอันดับแรก

ผลการศึกษาพบว่า พุทธธรรมมีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมไทยในศตวรรษที่ 21 โดยตรง เริ่มต้นจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาพระพุทธานุภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรมกับสังคมไทย และความมีเมตตาต่อกัน การนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมไทยอันเป็นพื้นฐานเบื้องต้น แบ่งการพัฒนาออกเป็น 2 ด้าน คือ 1) พัฒนาด้านจิตใจ การพัฒนาคนให้มีคุณภาพจิตดี จิตใจมีคุณธรรม มีเมตตา มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ขันติ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน 2) พัฒนาปัญญาให้เกิดความรู้และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของโลกและชีวิต จิตใจเป็นอิสระไม่ตกอยู่ในอำนาจของตัณหา อูบาทาน และอวิชชา รู้จักละเหตุแห่งความเสื่อมและวิธีการสร้างเหตุแห่งความเจริญในสังคม

คำสำคัญ : พุทธธรรม, การพัฒนา, สังคมไทยในศตวรรษที่ 21

Abstracts

Academic article on “Buddhadhamma and the development of Thai society in the 21st century”, from the study of Buddhist teaching, Thai literature synthesis and research, aims to study Whether Buddhism is related to the development of Thai society or not and how. The study found that Buddhism is directly involved in the development of Thai society in the 21st century. According to the way of life of the Thai people in the 21st century has changed faster and more complicated than the past. Amid capitalism and economic competition Resulting in people in society having material values Focusing on self – interest Taking advantage of Lack of serious and continuous moral and ethical development. Resulting in an imbalance in both the mind and the object. It is accepted that the creation of people starts with the development of the mind.

The study found that Buddhist doctrine is directly involved in the development of Thai society in the 21st century. Starting from before enlightenment was the Buddha Relationship between Buddhism and Thai society Compassion. The application of Buddhist principles in the development of Thai society as a basic foundation. The development is divided into 2 areas: (1) mental development means the development of people to have good mental quality, virtue, compassion, faith, endurance, concentration, persistence, mindfulness, generosity (2) The development of intelligence means knowing and understanding things as they really are. Be aware of the state of the world and life. The mind is free, do not fall under the power of lust, preconceptions and ignorance. The development of intelligence to know the causes of decay and how to create causes of prosperity in society.

Keywords: Buddhadhamma, Development, Thai society in the 21st Century

บทนำ

สถานการณ์โลกในศตวรรษที่ 21 มีการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและสลับซับซ้อนมากกว่าอดีตผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนตัวเข้าสู่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ครั้งที่ 4 หรือ Industry 4.0 ได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในทุกมิติทั้งด้านธุรกิจการลงทุนและการใช้ชีวิตการพัฒนาศักยภาพของบุคคลให้ดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพถือเป็นโจทย์ที่หลายประเทศทั่วโลกกำลังเผชิญการเตรียมคนไทยให้พร้อมก้าวสู่ Thailand 4.0 จึงเป็นการพัฒนาคนและส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นซึ่งเป้าหมายสำคัญคือ การช่วยให้หลุดพ้นจากความเหลื่อมล้ำและสร้างสรรค์สังคมที่มีความมั่นคงในทุกมิติ (สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2560) (ดร.สุวิทย์ เมษินทรีย์) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมได้กล่าวถึงคนไทย 4.0 ใน 4 มิติ ได้แก่ มิติที่ 1 การเปลี่ยนคนไทยจาก Thai-Thai เป็น Global Thai มิติที่ 2 เปลี่ยนจาก Analog Thai เป็น Digital Thai มิติที่ 3 เปลี่ยนจากคนไทยที่มีความรู้และทักษะต่างๆ เป็นคนไทยที่มีความรู้และทักษะสูง มิติที่ 4 เปลี่ยนจากการเน้นประโยชน์ส่วนตนเป็นคนมีจิตสาธารณะเกื้อกูลแบ่งปันและรับผิดชอบส่วนรวม

สังคมไทยเป็นสังคมที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นชุมชน การพัฒนาสังคมไทยจึงเป็นการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้ด้วยความสุข ทั้งด้านสิ่งแวดล้อม กฎเกณฑ์ กฎระเบียบ วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของสังคมชุมชน มีการส่งเสริมสุขภาพกาย จิตใจ พฤติกรรม ความ

คิด ความเชื่อสติปัญญา ความเป็นอยู่ ความพึงพอใจ ดังนั้น การพัฒนาสังคมไทยจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในยุคปัจจุบัน นี้ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ประชาชนส่วนใหญ่จำเป็นต้องมีพัฒนาตนเองให้ทันต่อเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ๆ ในสังคมอยู่เสมอ พุทธธรรม จึงเป็นเครื่องมือสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ ในการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นไปเพื่อความสุขความเจริญก้าวหน้ามั่นคงสืบต่อไป

ความหมายของพุทธธรรม

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ให้ความหมายของคำว่า พุทธธรรม ...พุทธสส ธมโม พุทธธรรม ความหมายคือ ธรรมของพระพุทธเจ้า พระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า คัมภีร์มหานิทเทสระบุจำนวนไว้ว่ามี 6 ประการ ได้แก่ 1. กายกรรมทุกอย่างของพระพุทธเจ้าเป็นไปตามพระญาณ 2. วาจากรรมทุกอย่างเป็นไปตามพระญาณ 3. มโนกรรมทุกอย่างเป็นไปตามพระญาณ 4. ทรงมีพระญาณไม่ติดขัดในอดีต 5. ทรงมีพระญาณไม่ติดขัดในอนาคต 6. ทรงมีพระญาณไม่ติดขัดในปัจจุบัน ดังนั้น พุทธธรรม หมายถึง ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า

พุทธธรรม เป็นหลักธรรมของพระพุทธศาสนา คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คำสอนและศาสนา คือ ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์อันมีหลัก คือ แสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลกเป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมาตม์ประการหนึ่ง และแสดงหลักธรรมเกี่ยวกับบุญบาป อันเป็นไปในฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิพิธีกระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อนั้นๆ

พุทธคุณ คือคุณของพระพุทธเจ้า (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน. 2542: 795) กล่าวถึง มี 3 ประการ คือ พระปริสุทธิคุณ พระปัญญาคุณ พระกรุณาคุณ พระคุณอันประเสริฐของพระพุทธเจ้ามี 9 ประการ คือ

1. อรหิ เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ไกลจากกิเลสและบาปกรรม เป็นผู้หักขี้ก้างแวง ล้อ ผู้ไม่มีข้อลี้ลับ คือผู้ทรงไม่มีบาปกรรมทั้งที่ลับและที่แจ้ง เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ผู้ควรได้รับความเคารพของผู้อื่น
2. สมมาสมพุทโธ เป็นผู้ทรงตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง คือ ทรงตรัสรู้อริยสัจ 4 อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค การมีอยู่ของ ทุกข์ เกิดแก่ เจ็บและตาย ล้วนเป็นทุกข์ สมุทัย เหตุแห่งทุกข์ เพราะมีอวิชชา ความไม่รู้โดยมีต้นเหตุทั้งสามเป็นต้นเหตุ นิโรธ ความดับทุกข์ มรรค หนทางนำไปสู่เข้าถึงความดับทุกข์
3. วิชชาจรรย์สมปนโน ทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรย์ คือ มีวิชาความรู้ตั้งแต่ความรู้ระดับพื้นฐาน จนกระทั่งความรู้ระดับสูงสุด และมีจรรย์ความประพฤติดีประพฤดีอันประเสริฐบริสุทธิ์
4. สุกโต เป็นผู้เสด็จไปดี คือ เสด็จดำเนินตามอริยมรรคมีองค์แปดอันเป็นทางเดินที่ดี เสด็จไปสู่พระนิพพาน อันเป็นสภาวะที่ดียิ่ง เพราะเสด็จไปบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลก
5. โลกวิทู เป็นผู้ทรงรู้แจ้งโลก คือ ทรงรอบรู้โลกทางกายภาพ เช่น โลกมนุษย์ สัตว์โลก สังขารโลก โอกาสโลก และทรงรู้โลกภายในคือทุกข์และการดับทุกข์
6. อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ เป็นสารถิผู้ทรงฝึกคนได้อย่างยอดเยี่ยม คือ พระองค์ทรงรู้นิสัย (ความเคยชิน) อุปนิสัย (มีแวง) อหิมุตติ (ความถนัด) อินทรีย์ (ความพร้อม) ของบุคคลระดับต่าง ๆ และทรงฝึกสอนด้วยเทคนิควิธีการที่เหมาะสมและความพร้อมของเขาให้บรรลุผลเป็นจำนวนมาก
7. สตถา เทวมนุสสานิ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คือ พระองค์ทรงประกอบด้วยคุณสมบัตินี้ควรเป็นครูของบุคคลในทุกระดับชั้น เพราะพระองค์ทรงรอบรู้และทรงสอนคนได้ทุกระดับ ทรง

สอนด้วยความเมตตา ทรงมุ่งความถูกต้องและประโยชน์สุขของผู้ฟังเป็นใหญ่ ทรงสอนให้เหมาะสมกับอัธยาศัยของผู้ฟัง และทรงทำได้ตามที่ทรงสอนนั้นด้วย

8. พุทโธ เป็นผู้ตื่น ผู้เบิกบาน คือ พระองค์ทรงตื่นเองจากความเชื่อถือและข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ยึดถือกันมาผิด ๆ ด้วย ทรงรู้จักฐานะ คือ เหตุที่ควรเป็น เปรียบได้กับคนตื่นจากหลับแล้วทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงงมงายด้วย อนึ่งพระองค์ทรงตื่นแล้วเป็นอิสระจากอำนาจของโลก โกรธ หลง แล้ว เมื่อทรงตื่นแล้วก็ทรงแจ่มใสเบิกบาน มีพระหทัยบริสุทธิ์สะอาด

9. ภควา เป็นผู้มีโชค ผู้ทรงแจกแบ่งธรรม คือพระองค์ทรงเพียบพร้อมได้ด้วยคุณธรรมทั้งหลาย อันเป็นผลสัมฤทธิ์แห่งพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมา นับเป็นผู้มีโชคดีกว่าคนทั้งปวง เพราะพระองค์ทรงทำการใดก็ลุล่วงปลอดภัยทุกประการ ส่วน “ภควา” แปลว่า “ทรงแจกแบ่งธรรม” หมายถึง มีพระปัญญาล้ำเลิศ จนสามารถจำแนกธรรมที่ลึกซึ้งให้เป็นที่เข้าใจง่าย และมีพระกรุณาธิคุณจำแนกคำสั่งสอนแก่เวไนยสัตว์ให้รู้ตาม

ก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในสมัยที่นับถอยหลังจากภททกัปนี้ไป 4 อสงขัย กับอีก 1 แสนมหากัป พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย เสวยพระชาติเป็นพระบรมโพธิสัตว์ ทรงพระนามว่าสุเมธดาบส ในขณะที่ได้มีโอกาสพบกับพระที่ปึงกร สัมมาสัมพุทธเจ้า พระบรมโพธิสัตว์ได้เกิดศรัทธาอันแรงกล้า ถึงได้ทอดพระองค์ลงรองพระบาทให้พระที่ปึงกร สัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จผ่านไป ในโอกาสนั้นพระองค์ดำริอยู่ในพระหทัยว่า ถ้าพระองค์จะต้องการอรหันต์ผลก็จะได้สมดังความปรารถนา แต่ทรงพิจารณาตนเองเห็นว่า พระองค์เป็นอุตมบุรุษอาชาไนยการที่จะได้ มรรค ผล และนิพพาน โดยเฉพะพระองค์นั้นจะเพื่อประโยชน์อันใด สมควรจะได้รู้สัตว์ขนสัตว์เข้าสู่นิพพานด้วย และนับจากพระชาติที่เป็นสุเมธดาบสเป็นต้นมา จนถึงพระชาติที่เป็นพระเวสสันดร พระองค์ได้ทรงสร้างบารมี 30 ทศ มีทานบารมี ทานอุปัชฌายะ บารมี เป็นต้น ทรงบำเพ็ญมหาบริจาต 5 ประการ คือ ธนบริจาต การสละทรัพย์เงินทองและฐานะ ปเทสราช เอกราช จักรวรรดิราชา ปุตตบริจาต การให้บุตรธิดาเป็นทาน ภริยาบริจาต การให้ภริยาเป็นทาน อังคบริจาต การให้อวัยวะเป็นทาน ชีวิตบริจาต การสละชีวิตให้เป็นทาน เพื่อให้มาซึ่งจริยะ 3 คือ โลกัตถจริยะ การปฏิบัติเพื่อให้สัตว์ทั้งหลายในโลกได้รับความสุข ญาติถถจริยะ การปฏิบัติเพื่อให้ญาติทั้งหลายได้รับความสุข พุทธถถจริยะ การปฏิบัติเพื่อให้ได้มาซึ่ง สัพพัญญุตญาณ

เมื่อพระองค์จุติจากชาติที่เป็นพระเวสสันดรแล้ว ได้ปฏิสนธิเป็นเสตเกษตรพเจ้าในดุสิตเทวโลก ทรงพระสิริงดงามยิ่งกว่าเทพดาทั้งหลาย จนถึงคราวที่เทพดาและพรหมทั้งหลาย ได้อาราธนาลงมาถือพระชาติเป็นมนุษย์ เพื่อจะได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระบรมโพธิสัตว์เมื่อเทวดาและพรหมทั้งหลายมาอาราธนานั้น ก่อนแต่จะได้รับอาราธนาได้ทรงพิจารณาปัญจมหาวិโลกนะ 5 ประการ คือ

1. กาล ทรงพิจารณาอายุของมนุษย์ทั้งหลาย โดยในสมัยที่แห่งมนุษย์เจริญมากขึ้นกว่าแสนปีดีหรือในสมัยที่อายุแห่งมนุษย์ลดน้อยลงกว่าร้อยปีก็ดี ในกาลที่พระสัพพัญญูจะอุบัติขึ้นในโลก ทรงพิจารณาเห็นว่าอายุมนุษย์ในสมัยนั้น ตั้งอยู่ร้อยปีเป็นกำหนดประการหนึ่ง

2. ทวีปะ ทรงพิจารณาทวีปทั้ง 4 เห็นทวีปทั้ง 3 มิได้เป็นที่บังเกิดแห่งพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมอุบัติขึ้นแต่ในชมพูทวีป ทวีปเดียวเท่านั้น

3. เทสะ จากนั้นได้ทรงพิจารณาประเทศสืบต่อไป เห็นในมัชฌิมประเทศเป็นที่บังเกิดแห่งพระอริยเจ้า ทั้งปวง มีพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเป็นต้น และกรุงกบิลพัสดุ์ประดิษฐานอยู่ในภูมิภาคแห่งมัชฌิมประเทศ

4. กุละ แล้วทรงพิจารณาสกุลสืบต่อไปว่าธรรมดาพระสัพพัญญูเจ้าย่อมบังเกิดแต่ในสกุลทั้ง 2 คือ ชัตติยสกุล 1 และพราหมณสกุล 1 ซึ่งโลกมนุษย์นับถือว่าประเสริฐ กาลบัดนี้โลกสมมุติว่าสกุลกษัตริย์ประเสริฐกว่าสกุลพราหมณ์ จึงสมควรจะบังเกิดในสกุลกษัตริย์ และพระเจ้าสุทโธทนะมหาราชซึ่งครองกรุงกบิลพัสดุ์นั้นเป็นศากยวงศ์ชัตติยะซึ่งสืบทอดสันตติวงศ์มาจากพระเจ้ามหาสมณะ เป็นอสมันนิยะ ไม่มีกษัตริย์มาแทรกแซงในการสืบสันตติวงศ์เลยสมควรเป็นพุทธบิดาได้

5. มาตุอายุปรีจเฉฑะ แล้วทรงพิจารณาผู้ซึ่งพระชนนีสืบต่อไป ธรรมดาผู้จะเป็นพุทธมารดานั้นย่อมบำเพ็ญพระบารมีมาถึงแสนมหากัปบริบูรณ์ จำเดิมแต่บังเกิดมาก็รักษาเบญจศีลบริสุทธิไม่ต่างพร้อยเป็นนิตกาล ทอดพระเนตรเห็นพระสิริมหามายาเทวีอักรรมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราช มีพระบารมีสมบูรณ์แล้วทรงพิจารณาต่อไปว่า พระชนมายุของพระนางสิริมหามายาเทวีนั้นจะถึงกาลปรีจเฉฑะเมื่อใด ทรงทราบแล้วจึงรับอาราธนาของเทวดาและพรหมทั้งหลายทรงจตุจากทิพยอุทยานในดุสิตเทวโลก ลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระสิริมหามายาราชเทวี ในวันเพ็ญเดือน 8 เมื่อครบ 10 เดือนแล้วก็คลอดจากครรภ์พระมารดา ในสมัยวิสาขนักขัตตฤกษ์ซึ่งเป็นวันเพ็ญเดือน 6

เมื่อพระชนมายุได้ 16 ปี ได้เสวยราชสมบัติพร้อมด้วยพระนางยโสธราพิมพาเทวี อยู่ในปราสาททั้ง 3 หลัง ตามฤดูกาล เมื่อทรงเสวยราชสมบัติได้ 13 ปี ได้เห็นนิมิตทั้ง 4 คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต จึงได้ทรงสละราชสมบัติออกมหาภิเนษกรรม ทรงกระทำทุกรกิริยาอยู่ 6 ปี ไม่สำเร็จพระโพธิญาณ จึงทรงละการปฏิบัตินั้นเสีย ทรงปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทา ในขณะที่ประทับนั่งอยู่ใต้ต้นไทรชื่อว่า อัชปาล นางสุชาดา บุตรีเศรษฐี ได้นำข้าวมธุปายาสเข้าไปถวาย ทรงรับแล้วเสด็จไปที่ริมแม่น้ำเนรัญชรา เสวยข้าวมธุปายาสเป็นจำนวน 49 ปั้น พอตกเพลลาเย็นจนค้ำได้เสด็จไปสู่โพธิ์มณฑล ในระหว่างทางที่เสด็จไปนั้นโสตถิยพราหมณ์ได้ถวายหญ้าคา 8 กำ เมื่อเสด็จถึงโพธิ์มณฑลทางทิศใต้ ทรงยืนอยู่ใกล้โพธิ์มณฑลนั้น ทรงพระจินตนาการเพื่อจะทอดลงซึ่งหญ้าคา 8 กำ กระทำให้เป็นรัตนบัลลังก์ พระองค์เสด็จขึ้นประทับบนรัตนบัลลังก์นั้น ทรงอธิษฐานว่าขณะใดที่ยังไม่สำเร็จพระสัมมาสัมโพธิญาณ จะไม่ทรงเปลี่ยนพระอิริยาบถเลย แล้วทรงพิจารณาธรรมอยู่ในระหว่างพระอาทิตย์ยังไม่ทันจะอัสดงคต พระองค์ก็ได้ชัยชนะแก่เทวบุตรมาร ในปฐมยามได้สำเร็จแก่บุพเพนิวาसानุสสติญาณ ในมัชฌิมยามได้สำเร็จแก่ทิพพจักขุญาณ ในปัจฉิมยามได้สำเร็จแก่อาสวกขยญาณ ได้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งไม่มีที่เปรียบเทียบในโลกทั้ง 3 เมื่อสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ได้ทรงเทศนาสั่งสอนเวไนยสัตว์ มีมนุษย์เทวดาและพรหมทั้งหลายเป็นเวลายาวนานถึง 45 ปี

การพัฒนาสังคมไทยคืออะไร

การพัฒนาตามความหมายของพจนานุกรม (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน), 2542 : 779) หมายถึง ทำให้เจริญ ทำให้เจริญก็คือทำให้ดีขึ้น อธิบายว่าจากเดิมนั้นยังไม่มีการพัฒนา ต่อมาได้มีการพัฒนาขึ้น ยกตัวอย่าง การพัฒนาตนเองโดยการอ่านหนังสือให้มาก ๆ จะเป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้เป็นคนฉลาดขึ้น มีความรู้มากขึ้น เพราะข้อมูลข่าวสารในหนังสือ ที่มีประโยชน์ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้ ความเข้าใจจากข้อมูลข่าวสาร

ใหม่ ๆ เพิ่มมากขึ้น ทำให้เป็นคนทันสมัย ทันท่วงทีต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านการประกอบอาชีพ อุตสาหกรรม การเมือง การปกครอง ตลอดถึงความเจริญทางด้านเทคโนโลยีต่างๆ

หลักพุทธธรรมที่นำมาใช้ในการพัฒนาสังคมไทย อันจะนำมาใช้เพื่อความเจริญก้าวหน้าของสังคมชุมชน ได้แก่ ๖ ประการคือ กาลัง 5 ประการมี ศรัทธา พละ ความเชื่อ วิริยะ พละ ความเพียร สติ พละ ความมีสติรอบคอบ สมาธิ พละ ความตั้งใจมั่น ปัญญา พละ ความรอบรู้ พละคือกำลังธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน หมายถึงเป็นกำลังใหญ่ในการทำหน้าที่ของตน ทำให้มีศรัทธาตั้งมั่นในสิ่งที่ทำ ไม่มีความประมาท ไม่มีความฟุ้งซ่าน และไม่มีความหลง เป็นกำลังที่มีความเชื่อมั่นว่า การที่คนเราจะประสบความสำเร็จ ในกิจการหน้าที่ที่ทำนั้น ต้องมีกำลังของศรัทธา มีความเพียรพยายามในการประกอบกรรมดี มีสติระลึกรู้ชอบในกุศลกรรม การงานที่สุจริตไม่มีโทษ มีสมาธิตั้งมั่นในขณะที่ทำงานก็มีใจจดจ่ออยู่กับงานที่ทำนั้นๆ และมีปัญญาความรู้ ความเฉลียวฉลาดสามารถเข้าใจสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามที่เป็นจริงได้

ความหมายของสังคมไทย

ตามความหมายของพจนานุกรม (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน), 2542: 1159) ให้ความหมายของคำว่าสังคมไทยว่า คนจำนวนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กัน ผูกพันต่อเนื่องกันตามระเบียบ กฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน เช่น สังคมชนบท วงการหรือสมาคมของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เช่น สังคมชาวบ้านที่เกี่ยวกับการพบปะสังสรรค์กัน สังคมไทย หมายถึง กลุ่มชนชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ร่วมกันในประเทศไทย โดยมีวัฒนธรรมไทยเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต สังคมไทยมิได้เน้นเฉพาะชนเชื้อชาติไทยเท่านั้น แต่รวมถึงชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ ซึ่งอาจมีเชื้อชาติ ศาสนาและวัฒนธรรมบางอย่างแตกต่างกัน แต่ทุกกลุ่มยึดถือวัฒนธรรมไทยเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตร่วมกัน ค่านิยมเป็นสิ่งที่บุคคลในสังคมนั้น ๆ เห็นพ้องต้องกันว่า เป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติหรือไม่ควรปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้นๆ

การพัฒนาสังคม ได้แก่ การปรับปรุงคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้ด้วยความสุข การส่งเสริมสุขภาพทางร่างกาย จิตใจ ความคิด ความพึงพอใจ ที่ประชาชนมีต่อการบริการที่ได้รับจากรัฐ และการยอมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมให้ดีขึ้น คนในสังคมที่ สร้างสรรค์ความสัมพันธ์และความรับผิดชอบที่ติงามต่อสังคม ในอันที่จะอยู่ร่วมกันแบบแสวงหาจุดร่วม สงวนจุดต่าง ๆ ได้อย่างมีความมั่นคงทั้งทางร่างกายและจิตใจ โดยนำพุทธธรรมคือหลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องและเหมาะสม

สำหรับประเทศไทยสังคมไทยมีการพัฒนาที่ยั่งยืนมีลักษณะที่เป็นบูรณาการเป็นองค์รวม เป็นการพัฒนามีกิจกรรมสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มีลักษณะผสมผสาน คือ มีกิจกรรมพัฒนารวมทั้งมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมด้านกฎเกณฑ์ กฎระเบียบ วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของชุมชนสังคมให้เจริญขึ้นและคงอยู่สืบต่อไป การพัฒนาคุณภาพชีวิต มุ่งเน้นการเพิ่มคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกันอย่างน้อยต้องบรรลุความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ที่ทุกคนในสังคมย่อยระดับครอบครัวควรประพฤติปฏิบัติตาม เพราะเมื่อพัฒนาคนได้แล้วจึงเริ่มพิจารณาองค์ประกอบอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น การพัฒนาคนในสังคมนี้นี้จะต้องพัฒนาให้ครบทั้งด้านร่างกาย จิตใจ ความคิด พฤติกรรม การกระทำและด้านปัญญาความรู้

ด้านจิตใจ การพัฒนาจิต พระธรรมปิฎก (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543 : 247-248) กล่าวว่า จิตใจมีเจตจำนงที่จะเป็นตัวชี้นำกำหนดพฤติกรรม และสภาพจิตที่พอใจมีความสุขก็ทำให้พฤติกรรมมีความ มั่นคง ปัญญาจะทำงานได้ผลและพัฒนาไปได้ โดยต้องอาศัยสภาพจิตใจที่เหมาะสมในการพัฒนาคนในสังคม ที่มุ่งหวังการพัฒนาที่ยั่งยืนควรจะทำในสังคมขนาดเล็กระดับครอบครัวก่อน ต่อจากนั้นจึงเริ่มทำการพัฒนาไป ในวงกว้าง การพัฒนาด้านจิตใจของคนในสังคม ที่อาศัยอยู่รวมเป็นกลุ่มเป็นชุมชน โดยการนำหลักธรรมมาใช้ ได้แก่หลักพรหมวิหารธรรม ที่ซึ่งจะต้องมีไว้เป็นหลักธรรมประจำใจ และกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด มีความรักใคร่ปรารถนาดีต่อกัน อยากรให้เขามีความสุข มีจิตใจอันแผ่เมตตาและคิดทำ ประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า มีความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ มีความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่น เบิกบานอยู่เสมอ มีความยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข มีจิตใจพลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญ งอกงามยิ่งขึ้นไป รู้จักวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตตรงเที่ยง ธรรม พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบนั้น

ด้านการพัฒนาความคิด ระวี ภาวิไล (ศ.ดร.ระวี ภาวิไล), 2548 : 1-2) กล่าวว่า มนุษย์มีความสามารถ ที่จะศึกษาเกี่ยวกับโลกและชีวิตได้กว้างขวาง เฉพาะที่มนุษย์สามารถนำไปใช้ประโยชน์แก่อกุศลแก่การดำรงชีวิต และพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม เพราะช่วงชีวิตของแต่ละคนมีเวลาจำกัด จึงควรใช้เวลาชีวิตของตนให้เป็น ประโยชน์อย่างแท้จริง ขอยกตัวอย่าง ครั้งหนึ่ง ที่ป่าสีสพวันใกล้นครโกสัมพี พระพุทธเจ้าทรงถือใบประดู่ลาย จำนวนเล็กน้อยไว้ด้วยฝ่าพระหัตถ์ ตรัสให้ภิกษุสาวกเปรียบเทียบกับใบไม้ที่อยู่บนต้นทั้งป่า แล้วทรงประกาศ ว่า สิ่งที่ทรงรู้นั้นมีมากมาย แต่ทรงเลือกนำมาเทศนาเผยแผ่เฉพาะที่เป็นประโยชน์ ชี้นำให้บุคคลรู้ทันโลกและ ชีวิต เกิดความหน่าย คลายกำหนด ดับความหยานอยาก บรรลุความสงบ เกิดความรู้ยิ่งตามความเป็นจริง

ด้านพฤติกรรม การกระทำทั้งฝ่ายกุศลกรรม และอกุศลกรรม สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (สมเด็จพระ พุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559: 269-274.) กล่าวว่า กรรมคือการกระทำ หรือตัวเจตนา เมื่อทำลงไปแล้ว ย่อมเป็นเหตุเป็นผลกัน การให้ผลของกรรม หลักธรรมชื่อว่า การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นความจริงอย่างยิ่ง เพื่อความแจ่มแจ้งในเรื่องของการกระทำและผลของกรรมโดยแบ่งเป็น 4 ระดับ คือ

1. ระดับภายในจิตใจ ว่ากรรมทำให้เกิดผลภายในจิตใจ มีการสั่งสมคุณสมบัติ คือกุศลกรรมและอกุศล กรรม คุณภาพของจิต มีอิทธิพลปรุงแต่งความรู้สึกนึกคิด เป็นความสุขความทุกข์
2. ระดับบุคลิกภาพ ว่ากรรมทำให้เกิดผลในด้านสร้างเสริมนิสัย ปรุงแต่งลักษณะความประพฤติการ แสดงออก ท่าที การวางตนปรับตัว อากาทรตอบสนอง ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ และต่อสถานการณ์ หรือสภาพแวดล้อมต่างๆ ไปอย่างไรบ้าง การให้ผลระดับนี้ต่อเนื่องออกมาจากระดับที่ 1 นั้นเอง และมีขอบเขต คาบเกี่ยวกัน แต่แยกพิจารณาเพื่อให้มองเห็นแง่มุมของการให้ผลชัดเจนยิ่งขึ้น
3. ระดับวิถีชีวิตของบุคคล ว่ากรรมชักนำความเป็นไปในชีวิตของบุคคล ทำให้เขาได้รับประสบการณ์ ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ได้รับผลตอบแทนจากปัจจัยด้านบุคคลอื่นและสังคมสภาพแวดล้อม ภายนอก ประสบกับความเสื่อมและความเจริญ
4. ระดับสังคม ว่ากรรมที่บุคคลแต่ละคนกระทำแล้ว ย่อมมีผลจากการกระทำนั้น เช่น ทำให้เกิดความ เสื่อม ความเจริญ ความร่มเย็นเป็นสุข ความทุกข์ยากเดือดร้อนร่วมกันของมนุษย์ทั้งหลาย รวมทั้งผลการที่

มนุษย์ทำต่อสภาพแวดล้อมอื่นๆ ย่อมกลับมาหาตัวมนุษย์เอง จึงจะเห็นได้ชัดว่า ผลของการกระทำนั้น เป็นสิ่งที่ต้องได้รับผลอย่างแน่นอน

ดังนั้น ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกรรมที่กล่าวมานี้ มิใช่เป็นประโยชน์เฉพาะในด้านแก้ไขปรับปรุงตนเอง ในการประกอบกรรมของบุคคลเท่านั้น แต่มีประโยชน์ในการที่คนอื่นหรือสังคมจะช่วยเหลือบุคคลให้ โน้มไปในทางแห่งกุศลกรรม ด้วยการจัดสรรอำนวยการสภาพแวดล้อมและเครื่องชกแจงที่คิงาม ตามหลักปฏิรูปเท สวาสและกัลยาณมิตตตา หรือสัปปริสสยะอีกด้วย

ด้านปัญญา ปัญญาเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ต้องพัฒนาให้เกิดมีขึ้นและให้เจริญขึ้นเพราะ ปัญญาเนื้อที่แบ่งแยกความแตกต่างกันระหว่างกันระหว่างคนกับสัตว์เดรัจฉาน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543 : 250-251) อธิบายว่า ปัญญาเป็นตัวแก้ปัญหาคือ เป็นตัวจัดปรับทุกอย่างทั้งพฤติกรรมและ จิตใจให้ลงตัวพอดีและเป็นตัวนำไปสู่จุดหมายแห่งความมีอิสรภาพและสันติสุข จะต้องพัฒนาควบคู่ประสาร กันไปและอิงอาศัยการพัฒนาทั้งพฤติกรรมและจิตใจ การพัฒนาทางด้านปัญญา ผู้คนในโลกมีมากมายหลากหลาย แตกต่างกันไปด้วยพื้นฐานสติปัญญา และประสบการณ์ชีวิตบทบาทหน้าที่ในสังคม การพัฒนาการทาง สติปัญญาของมนุษย์ ที่พยายามจะเข้าใจโลกและชีวิต เพื่อใช้เป็นรากฐานกำหนดแนวทางประพฤติปฏิบัติ ทั้งต่อตนเองต่อเพื่อนมนุษย์และต่อโลก กิจกรรมทางสติปัญญาเช่นนี้ทำให้เกิดศาสนาและปรัชญาต่างๆ ขึ้นมี โลกทัศน์ ชีวทัศน์ต่างๆ กันรวมถึงวิชาการปัจจุบัน คือวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ด้วย พุทธธรรมถือคติว่า ธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้นมีกฎเกณฑ์เป็นหลักกำหนดปรากฏการณ์ต่างๆ และมนุษย์ที่พัฒนาคุณภาพทางจิตใจ และสติปัญญาเพียงพอแล้ว สามารถรู้ประจักษ์ธรรมชาติได้ ความรู้แจ้งเรื่องธรรมชาติทั้งหมด ซึ่งครอบคลุม เรื่องโลกและชีวิตได้ด้วยเรียกว่าปัญญา

ปัญญาในธรรมคือสัมมาทิฐิ

ปัญญาในธรรมนั้นเรียกได้ว่าเป็นสัมมาทิฐิความเห็นชอบ สมเด็จพระญาณสังวร (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก), 2557: 1-8) ทรงนิพนธ์เรื่องสัมมาทิฐิ อธิบายว่าเป็นความเห็นตรง สัมมาทิฐินี้เป็นหลักธรรมข้อสำคัญ พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นข้อแรกในมรรคมีองค์ 8 คือ เป็นมรรคองค์แรกของมรรค 8 นั้น เพราะฉะนั้น การทำสมาธิในการฟังก็เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรมอันเป็นสัมมาทิฐินี้เอง ถ้าหากว่าไม่ได้ปัญญาในธรรมอันเป็นสัมมาทิฐินี้ ก็มีบรรลุถึงข้อปฏิบัติและผลแห่งข้อปฏิบัติ อันเป็นที่หมายในทางพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าการมาสู่ธรรมนี้ ก็ต้องอาศัยความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม ที่ได้มาแต่ชาติกำเนิดเป็นมนุษย์ ซึ่งแปลอย่างหนึ่งว่าผู้ที่มีใจสูง หรือผู้ที่มีความรู้สูง จึงสามารถที่จะรู้สัจจะคือ ความจริงของสิ่งทั้งหลายได้ในขั้นธรรมดาสามัญทั่วไป และเมื่อได้อบรมปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิดแล้วก็จะ ได้ความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เนื้อหาตามหลักพระพุทธศาสนาสัมมาทิฐิ ปัญญาที่เห็นถูกต้องตามความเป็นจริง คือ เห็นว่าสร้างเหตุที่เป็นความดีย่อมได้รับผลดีตอบแทน และสร้างเหตุที่เป็นความชั่วย่อมได้รับผลที่ความทุกข์ ความเดือดร้อนตอบแทน

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรมกับสังคมไทย

พระพุทธศาสนา สอนให้มนุษย์ในสังคม รู้จักการให้ การเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันสิ่งของๆ ตน ให้แก่บุคคลอื่นเพื่อช่วยเหลือบุคคลผู้ไม่มี หรือผู้ขาดแคลนสิ่งของ เช่น ผู้ประสบภัยพิบัติต่างๆ มีน้ำท่วม ไฟไหม้ เด็กกำพร้า คนยากจนหรือคนชรา เป็นต้น ตรีสสอนให้ทำงานเป็นบุญ คือให้เป็นความดี เป็นเครื่องชำระล้างความชั่ว เช่น โลภมัจฉริยะ ให้ทำงานเป็นกุศล คือให้เป็นกิจของคนฉลาด ตรีสสอนให้ทำงานเป็นสัปปุริสสถาน ได้แก่ทานของคนดี คนฉลาด เช่น ให้ถูกกาลสมัย เหมาะแก่ความต้องการของผู้รับ ไม่ทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน นอกจากนี้ ยังสอนให้มีความขยันหมั่นเพียรแสวงหาทรัพย์ให้ได้มาในทางที่ชอบ ให้รู้จักรักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ ให้คบเพื่อนมิตรที่ดีงามที่จะชักนำไปในทางดี ไม่ชักนำไปในทางที่ชั่ว เป็นประโยชน์แก่ตนและสังคมส่วนรวมอีกด้วย

ธรรมที่เป็นเครื่องสงเคราะห์กัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า (กรมพระยาวชิรญาณวโรรส), 2538: 7-8) ทรงนิพนธ์เรื่อง ธรรมวิภาค) อธิบายว่า สังคหวัตถุ หมายถึง เครื่องมือ หรือหลักธรรม ที่ช่วยประสานความสัมพันธ์ของคนหมู่มากให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เป็นเครื่องช่วยขจัดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นทำให้คนอยู่ร่วมกันด้วยความรัก สามารถนำไปใช้ได้ตั้งแต่สังคมระดับครอบครัวจนถึงสังคมระดับใหญ่ องค์การผู้ประกอบการ บริษัท เป็นธรรมที่ก่อให้เกิดความผาสุกในบ้านเมืองและประเทศชาติมี 4 ประการ คือ

1. ทาน คือ การรู้จักให้ รู้จักเสียสละ รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ปันสิ่งของให้แก่บุคคลอื่น ตลอดจนให้ปัญญา และศิลปวิทยารวมไปถึงการให้อภัยแก่ผู้อื่นโดยปราศจากความตระหนี่ ไม่เป็นคนเห็นแก่ประโยชน์ของตนเองเพียงฝ่ายเดียว คุณธรรมข้อนี้ ทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขเพราะช่วยเหลือซึ่งกันละกัน เกลี้ยเผื่อแผ่แก่กัน และกัน ซึ่งเป็นข้อสำคัญ เพราะว่าทุกคนย่อมต้องการความช่วยเหลือทั้งกำลังกายกำลังใจและกำลังทรัพย์

2. ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ อ่อนหวาน และมีความจริงใจ พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น เหมาะสมกับกาลเทศะ ปิยวาจานั้น เว้นจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ไม่พูดโกหกหลอกลวงผู้อื่น เพื่อแสวงหาประโยชน์ให้แก่ตนเอง ได้เห็นได้ฟังอย่าไรก็พูดไปอย่างนั้น ไม่พูดเสริมความยุยงจนทำให้เกิดความแตกแยก เว้นจากการพูดส่อเสียดทำให้เขาแตกร้างกัน เว้นจากการพูดคำหยาบ พูดด้วยถ้อยไพเราะสุภาพ เว้นจากการพูดเพื่อเจ้า พูดคำที่เป็นประโยชน์มีสาระมีเหตุผล

3. อุตถจริยา คือ ประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น มีน้ำใจช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ด้วยกำลังกาย กำลังความคิด และกำลังทรัพย์ เช่น ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม ส่งเสริมให้ผู้อื่นได้รับสิ่งที่ดี การช่วยเหลือผู้อื่นที่จะทำให้หมู่คณะ และสังคม และประเทศชาติมีความเจริญก้าวหน้าได้รับความสำเร็จในสิ่งต่างๆ

4. สมานตตตา หมายถึง ความเป็นผู้วางตนสม่ำเสมอหรือเสมอดันเสมอปลาย การทำตัวให้เข้ากันได้ เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน ไม่เอาเปรียบร่วมเผชิญและแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน หมายถึง การรักษาระเบียบวินัยอันใดที่ทุกคนพึงปฏิบัติทั้งผู้ใหญ่ทั้งผู้น้อยตามหน้าที่ ที่บัญญัติเอาไว้เป็นระเบียบของสถานที่ของหน่วยงาน เช่นกฎระเบียบของสถาบันการศึกษา กฎระเบียบของสถานที่ราชการต่างๆ เป็นต้น ตลอดถึงกฎหมายบ้านเมือง ในทางพระพุทธศาสนาก็คือ พระวินัยบัญญัติสำหรับพระภิกษุทั้งหลายนั่นเอง

สังคหวัตถุเป็นธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกัน ช่วยประสานความสามัคคีให้เกิดขึ้นในสังคม จะช่วยส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคลากรในองค์กรด้วยกัน การแสดงพฤติกรรมที่ดีต่อกัน เพื่อ

ให้บุคลากรในองค์กรอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข เป็นหลักธรรมะที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดความสามัคคีกันใหม่
คณะ เช่น เมื่อบุคลากรในองค์กรมีความเดือดร้อนในด้านปัจจัยทั้งสี่ บุคลากรในองค์กรควรให้ความช่วยเหลือ
กัน หมายถึง การให้ทานอันเป็นสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ทุนหรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ
และให้คำแนะนำ และรวมไปถึงการให้อภัยแก่เพื่อนร่วมงาน เมื่อเพื่อนร่วมงานทำงานผิดพลาดหรือไม่ประสบ
ความสำเร็จ เพื่อให้บุคลากรในองค์กรเป็นผู้ที่มีน้ำใจงาม มีความรักความสามัคคี เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาก
ขึ้น การพูดให้กำลังใจ การแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้คำแนะนำชี้แจงอย่างถูกต้อง ร่วมแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น
เพื่อประโยชน์สุขกับเพื่อนร่วมงาน และรู้จักบทบาทหน้าที่ของตน อันนำมาซึ่งความสำเร็จตามวัตถุประสงค์

เมตตามีความสำคัญต่อสังคมไทย ธรรมภาษิตว่า โลโก ปตณฺณิกา เมตตา แปลว่า เมตตาเป็นเครื่อง
ค้ำจุนโลก เมื่อพิจารณาธรรมภาษิตนี้แล้วแล้วพบว่า เมตตา มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อสังคมโลกอย่างยิ่ง
เพราะเหตุที่เมตตาธรรมนี้เป็นคุณเครื่องทำให้สัตว์โลกอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ซึ่งบุคคลควรปลูกเมตตา
ให้เกิดขึ้นในจิตใจของตน และการจะปลูกเมตตาให้เกิดขึ้นใจของตนได้นั้น จำต้องอาศัยการฝึกฝนคอยอบรม
อยู่เสมอ ด้วยการหมั่นพิจารณาตามความเป็นจริงของสภาพธรรมและสภาพความเป็นมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันใน
สังคมว่า คนเรารักความสุขเกลียดความทุกข์ฉับใจ คนอื่นก็รักความสุขเกลียดความทุกข์ฉับใจเหมือนกัน
เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วจึงไม่ควรเบียดเบียนกัน ทั้งทางร่างกายทางจิตใจ ชีวิตและทรัพย์สินเงินทองสิ่งของเครื่องใช้
ของผู้อื่นและสัตว์อื่น ควรเมตตาต่อกัน เพราะเมตตาจะช่วยพัฒนาสังคมให้มีความรัก มีความสงบสุข ความ
สามัคคีต่อกัน อันจะนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้ามั่นคงของสังคมไทยและประเทศชาติ

พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคมไทย

การพัฒนาสังคมไทยโดยนำหลักธรรมคำสั่งสอน หรือพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตอันเป็น
พื้นฐานเบื้องต้นนั้น ต้องใช้หลักความดี ความงาม ความถูกต้อง ซึ่งจะแสดงออกมาจากการกระทำทางกาย
ทางวาจา และทางจิตใจของแต่ละบุคคล ซึ่งเป็นหลักประจำใจในการประพฤติปฏิบัติ จนเกิดเป็นนิสัยเป็นสิ่ง
ที่มีประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น เป็นปัจจัยสำคัญจะช่วยให้สังคมเกิดความรักสามัคคี ความสงบสุข ความ
อบอุ่นมั่นคงในชีวิต คุณธรรมที่เกี่ยวข้องเป็นลักษณะของคุณความดี จริยธรรม จารีตประเพณีและศีลธรรม
ที่พึงนำมาใช้ประพฤติปฏิบัติในการพัฒนาสังคมไทยให้เจริญยิ่งขึ้นนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า (กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส), 2538: 6-63) ทรงนิพนธ์เรื่องธรรมวิภาค อธิบายว่า สัปปริยธรรม หมายถึง ธรรมของคนดี
ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษคือเป็นคนดี คนที่สังคมต้องการ คุณสมบัติของคนดีมี 7 อย่าง คือ

1. ทัมมัญญตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ เช่น รู้จักว่าสิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ ความรู้จัก
ธรรม หรือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมตา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล รู้จัก
วิเคราะห์สาเหตุของสถานการณ์และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล อาทิ นักเรียนรู้ว่าจะเรียนอย่างไร ต้องปฏิบัติ
อย่างไร ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้นๆ คืออย่างไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่ หลักการปกครอง
แผ่นดินตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุอันนี้ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้
จึงจะให้เกิดผลที่ต้องประสงค์

2. อตถัญญตา ความเป็นผู้รู้จักผล เช่น รู้จักว่าสุขเป็นผลแห่งเหตุอันนี้ ทุกข์เป็นผลแห่งเหตุอันนี้ ความ

เป็นผู้รู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่พึงประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นอันสืบเนื่องมาจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักกรรม มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้นๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง

3. อดัตถัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักตน ว่าเราโดยชาติ ตระกูล ยศศักดิ์ สมบัติ บริวาร ความรู้ และคุณธรรม จริยธรรมเพียงเท่านี้ แล้วประพัตตินให้สมควรแก่ที่เป็นอยู่อย่างไร ความเป็นผู้รู้จักตน คือ รู้ว่าตัวเรานั้น ว่ามีสถานภาพเป็นอย่างไร ฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น ว่าขณะนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพัตติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

4. มัตถัญญาตา ความเป็นผู้รู้ประมาณ ในการแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีวิตแต่โดยทางที่ชอบ และรู้จักประมาณในการบริโภคแต่พอสมควร คือรู้จักความพอดี ความรู้จักประมาณในปัจจุบัน อันเกี่ยวแก่ความเป็นอยู่ในกรณียกิจในการบริหารอรรถภาพ ในบุคคลและในธรรม ความรู้จักประมาณในปัจจุบันอันเกี่ยวแก่ความเป็นอยู่ ต่างโดยกิจเป็น 3 สถาน คือ การแสวงหา การได้มา และการใช้สอย รู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ นักเรียนรู้จักประมาณ กำลังของตนเองในการทำงาน รัฐบาลรู้จักประมาณการเก็บภาษีและการใช้งบประมาณในการบริหารประเทศ เป็นต้น

5. กาลัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักกาล เวลาอันสมควรในอันประกอบกิจนั้น ๆ คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

6. ปริสัณญญาตา ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน และกิจการที่ต้องประพัตติต่อประชุมชนนั้นๆ ว่า ชุมชนหมู่นี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิจอย่างนี้จะต้องพูดอย่างนี้ ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักกลุ่มบุคคล รู้จักหมู่คณะ รู้จักประชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิจการที่จะประพัตติต่อชุมชนนั้นๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา ต้องทำกิจการหรือปฏิบัติแบบนี้ จะต้องพูดอย่างไร ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างไร เป็นต้น

7. ปุคคโลปรปริญญาตา ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคล รู้ว่าผู้นี้เป็นคนดี ควรคบ ผู้นี้เป็นคนไม่ดีไม่ควรคบ ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า มีอธยาศัย มีความสามารถ มีคุณธรรม เป็นต้น ผู้ใดหยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ หรือยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร

สัตบุรุษคือคนดีมีความประพฤติทางกาย วาจา และใจ อันสงบและทรงความรู้ หรือมีปัญญามากกว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม 7 ประการนี้ คือ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาลเวลา รู้จักเข้าหาชุมชน รู้จักเลือกคนที่ควรคบ รู้จักเหตุ ทำให้รู้จักสร้างเหตุดีหลีกเลี่ยงเหตุร้าย รู้จักผลทำให้คนมีประสบการณ์ แล้วไม่ทำอย่างนั้นอีก คือไม่ทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสมไม่สมควรนั่นเอง ดังนั้น บุคคลผู้ที่ดำเนินชีวิตอยู่ในสังคม จึงควรประพฤติปฏิบัติตามธรรมของฆราวาส หมายถึง หลักการปฏิบัติของผู้ครองเรือน หลักธรรมการดำเนินชีวิตของคนทั่วไปที่ไม่ใช่ภิกษุ ซึ่งเป็นคนธรรมดา การดำเนินชีวิตของฆราวาสควรต้องประกอบด้วยหลักธรรม 4 ประการ คือ

1. สัจจะ สัตย์ซื่อต่อกัน หมายถึง การมีความซื่อสัตย์ต่อกัน มีความจริงใจต่อกัน เป็นผู้รักษาสัจจะความจริง เสมอชีวิต

2. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน หมายถึง รู้จักควบคุมตัวเองไม่หุนหันพลันแล่นไปกับการกระทำหรือคำพูด

ที่เต็มไปด้วยโทษะ รู้จักการปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่น รวมไปถึงการรู้จักปรับปรุงข้อบกพร่องของตนให้ดีขึ้นด้วย

3. ขันติ อดทน หมายถึง ความอดทนอดกลั้น ความหยุดยั้งใจไม่ให้หุนหันพลันแล่นเมื่อประสบสิ่งไม่ดี สิ่งที่ไม่ชอบใจ สิ่งมั่วเมา รวมไปถึงการอดทนต่อการประคบหน้ำที่การทำงาน อดทนต่อปัญหาอุปสรรคต่างๆ

4. จาคะ สละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน หมายถึง การรู้จักการแบ่งปันสิ่งของของตนแก่ผู้อื่น เป็นผู้ไม่มีจิตใจแคบ เป็นผู้มีจิตใจกว้าง โอบอ้อมอารีต่อผู้อื่น ให้สิ่งของแก่ผู้สามารถที่จะนำสิ่งของนั้นไปใช้ประโยชน์ด้วย ให้สิ่งของแก่ผู้ที่รู้จักใช้สิ่งของ การรู้จักให้แก่คนที่ควรให้ เพื่อจะทำให้การให้นั้นเกิดประโยชน์

สังคมไทยในศตวรรษที่ 21

คำว่าสังคมนี้ไม่ว่าจะอยู่ในช่วงของเวลาใดก็ตาม ย่อมหมายถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชนเป็นสังคมนั่นเอง แต่ในการอยู่ร่วมกันในสังคมแต่ละยุคสมัยนั้นย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกฎธรรมชาติ คือ กฎแห่งไตรลักษณ์ ความเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า เปลี่ยนแปลงทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือวัฏกรรมเครื่องมือเครื่องใช้เทคโนโลยีต่างๆ และด้านนามธรรมคือจิตใจและสติปัญญาของคนในสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ที่เห็นได้ชัด เช่น ค่านิยม ในการบริโภคใช้สอยสิ่งต่างๆที่เปลี่ยนแปลงไปมากจนอาจกล่าวได้ว่า วิถีชีวิตของคนในสังคมยุคปัจจุบันนี้ไม่เหมือนในอดีตที่ผ่านมา

เดิมศักดิ์ คทวนิช (เดิมศักดิ์ คทวนิช, ผศ.), 2546 : 57) กล่าวว่า ธรรมชาติของคนทุกคนที่ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมนั้นจะเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในตนเองอยู่ตลอดเวลาตามที่ผ่านมา ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย แม้ในบุคคลที่อยู่ในวัยเดียวกันความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ก็มีความแตกต่างกันไป ดังนั้น การศึกษาเรื่องการพัฒนาการของมนุษย์ หรือคนในสังคม จึงนับว่ามีความสำคัญและจำเป็นอย่างมาก ซึ่งนอกจากจะทำให้เข้าใจว่า มนุษย์มีจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงอย่างไรในแต่ละวัยเกิดการเปลี่ยนแปลงในแต่ละด้านอย่างไร เพื่อส่งเสริมพัฒนาการของคนในแต่ละวัยอย่างเหมาะสม เท่ากับช่วยพัฒนาทรัพยากรคนในสังคมให้มีคุณภาพอีกด้วย นอกจากนี้ยังทำให้การดำเนินชีวิตหรือทำกิจกรรมร่วมกันของคนต่างวัยเป็นไปอย่างราบรื่นและลดปัญหาความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี ดังนั้น เพื่อให้รู้เท่าทันในการบริโภคสิ่งต่างๆ ตามยุคสมัยจึงจำเป็นต้องเรียนรู้ในการอยู่ร่วมกับเทคโนโลยีต่างๆรวมทั้งการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นกลุ่มเป็นชุมชนในสังคมที่นิยมในการบริโภคเทคโนโลยีต่างๆ อย่างไร้ขีดจำกัด และสิ่งที่ต้องเรียนรู้ในสังคมและการทำงานในศตวรรษที่ 21 อันได้แก่นวัตกรรมทักษะสารสนเทศ สื่อ เทคโนโลยี รู้เท่าทันสื่อ รู้ทันเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคม

ทักษะการเรียนรู้และนวัตกรรมเกี่ยวกับวิจารณ์ญาณด้านจริยศาสตร์ วศิน อินทสระ (วศิน อินทสระ), 2541: 2) กล่าวว่า ความประพฤติเป็นตัวของคนเราในการนำชีวิตให้มีความสุขหรือความทุกข์ และในการบำเพ็ญตนให้เป็นสาธารณประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ซึ่งถือว่าเป็นความประพฤติที่ดีต่อสังคม แต่ถ้าประพฤติตัวไม่ดีก็ไม่มีใครพอใจคบหาสมาคมด้วย ฉะนั้น จริยธรรมความประพฤติในทางที่ดีหรือสุจริตจึงควรฝึกหัดให้เกิดมีตั้งแต่ต้น ดังนั้น บุคคลผู้ที่ดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมจึงควรประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมอันจะนำชีวิตให้เป็นไปในทางเจริญงอกงามก้าวหน้าตามลำดับ

สรุปได้ว่า พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคมไทยในศตวรรษที่ 21 คือ การนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมไทย หรือการดำเนินชีวิตของคนไทย โดยแบ่งการพัฒนาออกเป็น 2 ด้าน คือ พัฒนาด้านจิตใจ และพัฒนาด้านปัญญา เริ่มพัฒนาด้านจิตใจก่อนเพราะความคิดของคนเป็นบ่อเกิดของการพัฒนาสังคมให้เจริญขึ้นหรือเสื่อมลง เริ่มจากพัฒนาด้านพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายวาจาใจให้เป็นไปในทางสุจริต และต่อจากนั้นจึงพัฒนาด้านปัญญาความรู้ ที่ทำให้คนในสังคมรู้จักการให้ การเสียสละ การสงเคราะห์ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และการรู้จักใช้เหตุผล รู้จักประมาณ รู้จักกาลเทศะ รู้จักข่มจิตของตน รู้จักวางตนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงของสังคมตามยุคสมัย พร้อมกับการเรียนรู้พัฒนาการของสังคม และการทำงานที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรม ทักษะสารสนเทศ สื่อ เทคโนโลยี รู้เท่าทันสื่อ รู้ทันเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคม ปัญญาความรู้จึงเป็นเครื่องมือสำคัญ ในการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นไปเพื่อความเจริญก้าวหน้ามั่นคงตามลำดับสืบต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- พระไตรปิฎกฉบับประชาชน (2539). ย่อความจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี 45 เล่ม มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- เดิมศักดิ์ คทวนิช ผศ. (2546). จิตวิทยาทั่วไป. กรุงเทพฯ : บริษัทซีเอ็ดดูเคชั่นจำกัด (มหาชน).
- ประมวลธรรม (2546). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ 12.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ (2541.) มาติกาโชติกะธัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ, อภิธรรมโชติะวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ 6 โรงพิมพ์ ทิพยวิสุทธการพิมพ์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2543). การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ 7 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมล คีมทอง พระมหาภิรมย์ธรรม อัมมาลี, พระมหาโยธิน โยธโก, ประจิดร มหาหิง, รัชนี้ จรุงศิริวัฒน์, อดุลย์ หลานวงศ์, การคบกันด้วยธาตุของคนในมิติพระพุทธศาสนา, วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์: ปีที่ 7 ฉบับที่ 5 (2020): พฤษภาคม 2563.
- พิทยธิดา พิทยสกุล, รัชนี้ จรุงศิริวัฒน์, ละเอียด จงกลณี, (2563). พุทธธรรมกับการพัฒนาจิตอาสาแก่นักเรียนในศตวรรษที่ 21, วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์: ปีที่ 7 ฉบับที่ 7 (2020) : กรกฎาคม.
- วศิน อินทสระ. (2541). พุทธจริยศาสตร์, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ทองกวาว.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2538). ธรรมวิภาค หลักสูตรธรรมนักรธรรมและศึกษาขั้นตรี, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2557). สัมมาทิฐิ, พระนิพนธ์, นครปฐม : โรงพิมพ์ศาลาการพิมพ์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2559). พุทธธรรมฉบับขยายความ, กรุงเทพฯ : บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ท แอนด์โฮม จำกัด.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2555). พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, ตอนว่าด้วยพระสูตร กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม กรุงเทพฯ : มกุฏราชวิทยาลัยศาลายา จ.นครปฐม.
- สุวิทย์ เมษินทรีย์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมได้กล่าวถึงคนไทยอมรรัตน์ เตชะนอก, รัชนี้ จรุงศิริวัฒน์, พระฮอนด้า วาทสโท, (2563. การจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21, วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์ : ปีที่ 7 ฉบับที่ 9 (2020): กันยายน.